

ביקורות ספרים

שתי נקודות מבט על גלות הכלים השבורים: חרדים בצל השיגעון
מאת יהודה גודמן

יהודה גודמן. גלות הכלים השבורים: חרדים בצל השיגעון. חיפה ותל
אביב: אוניברסיטת חיפה, ידיעות אחרונות וספרי חמד. 2013. 381 עמודים

עידו תבורי*

כמי שהחל דוקטורט במדעי היהדות, סיים תואר שני בפסיכולוגיה קלינית והפך לאתנוגרף, גודמן נמצא בעמדה מושלמת למחקר שערך - אתנוגרפיה של השיגעון בעולם החרדי. כמו אתנוגרפים אחרים, גם גודמן בוחן את החברה החרדית דרך חריגיה. אך במקום לבחון את החריגויות הממוסדות, כמו מקום האישה או עלייתם של זרמים וכיתות חדשות, הוא בוחן את מקומה של מחלת הנפש בחברה החרדית ואת האופנים שבהם נרטיבים של מחלת הנפש - נרטיבים של המטפלים ושל המשוגעים כאחד - מאפשרים לאתנוגרף לבחון מחדש את החברה החרדית. נקודת המוצא של גודמן היא שהשיגעון מאפשר לחוקר לא רק לפענח את הקודים המרכזיים המארגנים נרטיבי זהות, אלא גם לראות את הסדקים ואת מרחבי התמרון המאפשרים למטפלים ולמשוגעים לאתגר את גבולות החברה שבה הם חיים, הן באמצעות נרטיבים פנימיים והן באמצעות נרטיבים שמקורם מחוץ לה.

הספר מאורגן סביב שני מערכי השוואה. ברמת שדה המחקר, הספר משווה בין שני מוסדות שבהם שוהים משוגעים חרדים במשך היום. אחד המוסדות והוויכוח שבהם, "גמילות חסד", מנהל בתוככי העולם החרדי, פיזית וסימבולית. זוהי מסגרת המאורגנת הן טיפולית והן רוחנית על ידי מנהיג כריזמטי הנוהג מנהגי אדמו"ר חסידי. המוסד האחר, "חסדי אברהם", הוקם על ידי מי שהיו חלק מקהילת המוסד הראשון. המסגרת הזו פתוחה יותר לעולם הפסיכותרפויטי החילוני, ועומדת באי נוחות מסוימת בין שני העולמות. מול מערך השוואתי זה מעמיד גודמן מערך שני, זה שבין שיחים שונים המתקיימים זה לצד זה בקהילות שחקר. כך הוא מתאר שיח שמרני המנסה לאפשר למטופלים במוסדות לחיות חיים חסידיים נורמטיביים ככל האפשר, שיח חתרני המשתמש במוטיבים חסידיים כדי לבקר את העולם החרדי ולמצב את השוהים במוסדות כבעלי יכולות ומעמד דתי מיוחד, ושיח חיצוני "מהפכני" השואב מהעולם החילוני ומהשיח הפסיכותרפויטי יותר משהוא שואב מהעולם החרדי.

כאתנוגרפיה, עבודת המחקר של גודמן נהדרת, ובסקירה קצרה זו אין ביכולתי לתאר נאמנה את עושר החומרים שהוא מציג. אך אחת מבחירותיו המעניינות ביותר היא שאף על פי שיש כמה דמויות שאותן הוא מתאר בפירוט - בעיקר במוסד החסידי יותר - הרי הגיבורים הראשיים של

* החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת ניו יורק (NYU)

גילוי נאות: יהודה גודמן הודרך את הכותב (עם פרופ' סשה וייטמן) במהלך כתיבת עבודת התזה לקבלת תואר מוסמך באוניברסיטת תל אביב.

ביקורת ספרים

הטקסט הם מערכי השיח עצמם. בחירה זו חורגת מאופן הצגתן של אתנוגרפיות, המשתמשות לרוב בדמותו של אינפורמנט-מפתח ככלי ספרותי לשם ביטוי של תמות כלליות יותר. כדי להפוך את מערכי השיח לגיבורי הספר, לא זו בלבד שגודמן מביא חלקים נרחבים מיומן השדה שלו, אלא הוא גם משתנה על אופני ההתנסחות ועל האופן שבו האינטראקציות מתפתחות ומתפתלות. מבלי ליצור הרמנויטיקה של חשד, שבה משמעויות פועלות מאחורי גבם של הנחקרים, גודמן מראה כיצד המדברים עוברים באופן בלתי מובחן כמעט מגוף אחד למשנהו (מלשון יחיד לרבים, למשל), או בוחרים להשתמש בביטויים שגורים בהקשרים מפתיעים, ובעשותם כן הם מייצרים אתרים שדרכם אפשר להעלות רעיונות חרדיים, לערער עליהם ולבחון אותם מחדש. במובן זה, גודמן משתמש לא רק בכלים של ניתוח השיח הסוציולוגי והאתנופולוגי, אלא גם בכלים המשמשים פסיכולוגים קליניים.

גודמן נמנע במכוון מלהציג פתרונות לאתגרים ולקשיים העומדים בפני המטופלים או לתמוך במערך שיח מסוים. בניגוד לעבודות המניחות כי שיח שמרני הוא בעייתי מבחינה מוסרית מעצם מהותו, וכי שיח חתרני נעלה ממנו, לא כל שכן שיח מהפכני, גודמן מציג את השיחים כמעט ללא מוסרנות מיותרת. כך הוא מאפשר לקורא לבחון את האפשרויות והדילמות שמייצר כל "פתרון" ברמת השיח. הוא מראה, למשל, כיצד ברגעים מסוימים השיח השמרני מצמיח והופך את "עבודת העצמי" של המטופלים למשחק של הצגת העצמי, אך גם כיצד השיח הזה מאפשר למטופלים לעבור בין אינטראקציות, ואולי להימנע במידת מה מסטיגמטיזציה (אחרי ככלות הכול, כמו בני חברת הלומדים, גם הם "פותחים גמרא"). לעומת זאת, השיח הפסיכותרפויטי, אף שהוא מאפשר למטופלים לבחון מחדש את היחסים עם משפחתם ועם קהילתם, בעייתי מבחינת הנחות היסוד שהוא מייצר. במובן זה, השיח החתרני-דתי הוא אולי המעניין ביותר. כאן לפתע לשיגעון יש לא רק שפה, אלא גם יכולת לערער על עליונותם של "הבריאים". השיגעון הופך לכלי ההתעלות רוחנית, ואף להוכחה של כוחות הנפש המיוחדים של המשוגעים. במובן זה הספר מאפשר לקורא לבחון מחדש שאלות ועולמות, "לנסות להבין ולראות שוב מבעד לסטריאוטיפיות ומאבקי זהות מוכרים" (עמ' 304).

מעבר לטענות המחקר שהוא מציג, גודמן מצליח להשמיע את קולו מבלי להפוך עצמו לקלישאה של הזר המוכר, וגם כאן ניכרים כישוריו כקלינאי. מבלי לרדד את עצמו לקטגוריות ידועות מראש הוא מאפשר לקורא להבין את הבעיות שעמן התמודד - משיעמום וחוסר ביטחון ועד לדרכים שבהן הוא מתמודד עם עולם היררכיות שאינו שלו. השילוב בין הפתיחות של גודמן לגבי לנקודת מבטו ובין הגודש בהצגת החומרים מאפשר לקורא להגיע למסקנות משלו. כך, לדוגמה, אף שהניתוח של האינטראקציה המתוחה בין גודמן למנהיג הקהילה החסידית "גמילות חסד" אינו משכנע כמו ניתוחים אחרים, בשלב זה בספר הקורא יכול ליצור הסבר משלו ולתהות, למשל, על האופן שבו יחסי כוח באים לידי ביטוי בקהילה ומשפיעים על הכותב. הקורא יכול להבין בשלב זה שלא מה שנאמר, אלא עצם יחסי הכוח הם שגורמים לגודמן לחזור ולתהות למה "בעצם" התכוון הרב. אך בסופו של דבר, איכותו של הספר חורגת מהעושר האמפירי והתיאורטי הטמון בו. עולמם של המטופלים שגודמן מתאר, על רגעי ההומור והסבל שבו, נוגע בקורא. זהו ספר שמצאתי את עצמי חושב עליו שוב ושוב, ושאני מצפה לחזור אליו בעתיד.